

Шевченко Марта Володимирівна,

психолог

Асоціації з організації та культурних та благодійних проєктів «Мелограно»

ORCID ID: 0000-0002-8976-188X

ФОТОЗНІМАННЯ ЯК СПОСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІН У ВИРАЗІ ОБЛИЧЧЯ ТА САМОСПРИЙНЯТТІ БІЖЕНЦІВ І МІГРАНТІВ

PHOTOGRAPHY AS A WAY TO EXPLORE THE CHANGES IN FACIAL EXPRESSIONS AND SELF-PERCEPTION OF REFUGEES AND MIGRANTS

На перший погляд психологія і фотографія не мають нічого спільного. Однак вони пов'язані рецептивними межами, трансляванням емоцій, глибиною образу та сприйняттям. Фотографія допомагає оцінити та краще зрозуміти людину. Психологія і фотографія пропонують людям інший погляд як на світ, так і на них самих. Тож мета статті – продемонструвати когнітивну ланку з'єднання психології та зображення, проаналізувати формування союзу психології та фотографії для вивчення фотознімання як способу дослідження змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів, надати літературний огляд стосовно питання зв'язку психології і фотографії та розкрити питання емоції як компонента самосприйняття.

Представляючи кожену із цих дисциплін, у статті зроблено акцент на їхньому взаємозв'язку: психологія присвячена вивченню поведінки, пізнання та афективності; з іншого боку, фотографія – це процедура або техніка, яка дає змогу отримувати нерухомі зображення реальності за дією світла на чутливу поверхню або датчик і повне уявлення та опис об'єкта. З одного боку, психолог занурюється у внутрішній світ інших людей, щоби втрутитися або дослідити різні процеси, а фотограф ілюструє емоцію людини в момент фотознімання. І хоча фотографові не завжди вдається зафіксувати чужі вирази обличчя чи емоції, він не перестає стикатися з людською трагедією. Те саме, хоча й на інших рівнях, відбувається і з психологом.

Як у психології, так і у фотографуванні є ефект емотивної трансляції. Зображення людини генерує, транспортує і надихає. Крім того, у зображенні наявні уявлення, символи або образи, які виникають із роботи кожної означеної професії. Результати роботи над дослідженням змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів указують на наявність когнітивного елемента. У кожному знімку наявна невербальна мова, яку всі трактують однаково й без помилки у час найтрагічнішої події – війни в Україні.

Ключові слова: емоція, фотознімок, психологія, емотивна трансляція, когнітивний елемент.

At first glance, psychology and photography seem to have nothing in common. However, they are connected by receptive boundaries, the transmission of emotions, the depth of the image, and perception. Photography helps to evaluate and better understand a person. Psychology and photography offer us a different perspective on both the world and ourselves. Thus, the aim of this paper is to demonstrate the cognitive link where they come together, to analyze the formation of an alliance between psychology and photography to study photography as a way to investigate changes in facial expressions and self-perception of refugees and migrants, to provide a literature review on the relationship between psychology and photography, and to explore the issue of emotion as a component of self-perception.

By introducing each of these disciplines, we will focus on their interconnection: psychology is dedicated to the study of behavior, cognition and affect, while photography is a procedure or technique that allows obtaining still images of reality by the action of light on a sensitive surface or sensor and a complete representation and description of the object. On the one hand, a psychologist dives into the inner world of other people to intervene or explore various processes, and a photographer illustrates a person's emotion at the moment of taking a photo. Although the photographer may not always be able to capture other people's expressions or emotions, he or she never ceases to be confronted with human tragedy. The same thing happens to a psychologist, albeit on a different level.

In both psychology and photography, there is an effect of emotional transmission. The image of a person generates, transports and inspires. In addition, the image contains representations, symbols or images that arise from the work of each profession. The results of the study of changes in the facial expressions and self-perception of refugees and migrants indicate the presence of a cognitive element. Each photo contains a non-verbal language that is interpreted by everyone in the same way and without mistakes during the most tragic event – the war in Ukraine.

Key words: emotion, photograph, psychology, emotional transmission, cognitive element.

Постановка проблеми. Хоча фотографії емоційних виразів обличчя зазвичай використовують для вивчення обробки афективної інформації, сучасні набори стимулів мають різні методологічні обмеження. З метою підвищення суб'єктивної валідності змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів запропоновано набір динамічних стимулів, що виражають вісім фундаментальних емоцій із різною інтенсивністю. Попередню валідацію стимулів проведено за допомогою рецептивного аналізу фотознімків. Зміну виразу обличчя позиціонуємо як емоцію. Отже, у статті зміни у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів валідовано з погляду основних теоретичних підходів до дослідження емоцій за Р. Плутчиком.

Стан дослідження проблеми. За останнє десятиліття з'явилася велика кількість теоретичних підходів до вивчення емоцій. Хоча більшість науковців припускає, що емоція – це розлад свідомості, який зумовлює органічну нестабільність [1–4], О. Хайдукова пропонує периферичний підхід до емоцій і натомість стверджує, що саме нейровегетативні вияви є джерелом розладу свідомості. Інакше кажучи, людину вважають «камерою реверберації», де тілесні варіації, навіть найтонші, резонують, поки не приводять до свідомого переживання емоцій [8]. Із цього оригінального підходу випливають цікаві сучасні теоретичні течії.

Сучасні дослідники віддають перевагу ієрархічній моделі емоцій, згідно з якою надупорядкований рівень складається з валентності (позитивної чи негативної) емоцій. Згодом з'являються різні позитивні (радість і любов) і негативні (гнів і смуток) емоції, які знову буде розбито на підкатегорії (наприклад, страждання, горе, провина і смуток). Варто зазначити, що описані моделі розроблено за допомогою вимірювання семантичної подібності між виразами обличчя у дослідних групах. Дещо інакше представники нейролінгвістики використовують пропозиційний зміст слів, щоби прийти до класифікації емоцій [2, с. 59]. На їхню думку, базові емоції склалися б з абстрактних смислових примітивів, які важкодоступні для цього типу пропозиційного змісту (щастя, страх, гнів і відраза, які важко передати словами), тоді як вторинні емоції було б легше об'єктивувати (наприклад, «Якщо я маю каяття, то повинен бути сумним») [2]. Поряд із цими теоретичними моделями, основаними на семантичній близькості слів, з'являються інші психологічні моделі, які можна поділити на три категорії: розмірні моделі, когнітивні моделі й теорії вклю-

чення [5, с. 85]. Такі сучасні моделі намагаються описати емоційний зміст, використовуючи обмежену кількість вимірів або факторів, здебільшого емоцію, виявлену у виразі обличчя. Деякі шанувальники розмірного підходу також безпосередньо транспонують виміри, витягнуті з емоційного досвіду, на опис самого тригерного подразника. Отже, кожен стимул можна описати, а також обробити відповідно до тих самих вимірів, що й ті, які становлять суб'єктивний досвід [9]. Ба більше, ці моделі забезпечують економічно ефективний спосіб розуміння емоційних явищ і, відповідно, утворюють основу більшості психофізіологічних і нейропсихологічних досліджень емоцій.

Мета й завдання дослідження. Мета статті – розкрити питання фотознімання як способу дослідження змін у виразі обличчя та самосприйнятті біженців і мігрантів. Із представленої мети випливають такі завдання: теоретично дослідити питання емоції в мультидисциплінарному ключі з опертям на психологію, проаналізувати поведінкові моделі виразів обличчя на обраних для роботи фотознімків, вивести формулу домінантної емоції серед біженців і мігрантів, керуючись циркумплексною моделлю Р. Плутчика.

Матеріали й методи дослідження. Є різні сучасні моделі, за якими класифікують емоції відповідно до різних змінних. У статті дотримано циркумплексної моделі Р. Плутчика (1984) [10]. Науковець розбиває емоції на вісім прототипних поведінкових моделей (очікування, радість, довіру, страх, дивування, журбу, гидливість, злість), пов'язаних із вісьмома первинними емоціями (пильністю, нестямою, захопленням, жахом, приголомшенням, горем, відразою, люттю), з яких виникають і комбінуються вторинні емоції – так звані діади [10]. Отже, у статті проаналізовано фотознімки біженців, які змушені були рятуватися від війни в Україні, а вирази їхніх обличчя валідизовано згідно із циркумплексною моделлю Р. Плутчика.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Фотознімання як спосіб самосприйняття.* У психології та фотографуванні спостерігають несвідомі аспекти, які досить часто розкривають неприйнятний і тривожний вміст. Несвідоме проявляється через слова й вирази обличчя. У психології одним із результатів втручання часто є відкриття пацієнтом того, що з ним відбувається. У фотографії цей захищений світ доступний через уявлення.

Психологія і фотографія є будівельниками ідентичності. Завдяки втручанням психології та фотографії можна побудувати або реконструювати

різні аспекти, пов'язані з ідентичністю. Представляємо деякі з них:

Я-концепція – це визначення, яке людина має про себе. У психотерапії це відбувається так, що людина працює із самооцінкою, яка допомагає їй зростати й не створює дискомфорту;

– гідність – ідеться про те, як людина ставиться до самооцінки. Це емоційна частина самобачення, яка має багато спільного з тим, як індивід проєктує себе в часі (минуле, сьогодні, майбутнє);

– самоефективність – сильно пов'язана з довірою, багато в чому визначає ставлення, коли людина стикається із проблемою [7].

Отже, і психологія, і фотографія можуть брати участь у побудові ідентичності й обумовлювати людські почуття до її самосприйняття.

Поведінкові моделі виразів обличчя на обраних для роботи фотознімках. Незважаючи на численні дослідження, присвячені розшифруванню змін у виразі обличчя та самосприйнятті на фотознімках, досі тривають дискусії про природу інформації, яку передає обличчя.

Серед теоретичних підходів, які нині виділяють, модель Р. Плутчика найкраще декодує емоції (рис. 1).

На думку психолога вираз обличчя передає інформацію, яка виходить за межі простої емоційної категорії, а декодери (діади) мають потенціал інтерпретувати їх із погляду когнітивних оцінок. Висновки, які базуються на когнітивних оцін-

ках, приводять до розпізнавання, яке за точністю можна порівняти з розпізнаванням на основі емоційних категорій. Однак емпіричних даних, які підтверджували б ці висновки, поки що обмаль. У представленому дослідженні аналізуємо базові емоції на знімках людей, які рятуються від війни.

Формула домінуючих емоцій серед біженців і мігрантів. Результати аналізу фотознімків мігрантів і біженців, які змушені були рятуватися від війни в Україні, підтверджують гіпотезу про те, що декодер здатен розпізнавати когнітивні оцінки, які повідомляються різними окремими одиницями мімічної дії, і що будь-яка з них має більш потужний або виразний сигнал-значення (рис. 2).

Завдання на судження, у якому фотознімки, на яких учасників оцінювали за шкалою інтенсивності емоцій, було остаточно використано для перевірки цього завдання. На фотознімках, обраних для цього завдання, зображено людей, що пережили міради емоцій. Вирази обличчя цих людей передають первинні емоції. З восьми первинних емоцій за Р. Плутчиком (пильності, нестями, захоплення, жах, приголомшення, горе, відроза, лють) на фото чітко видно мінорні емоції (жах, приголомшення, горе, відроза, лють). Вторинних емоцій немає. Звідси – формула «емоції війни»: жах → приголомшення → горе → відроза → лють.

Отже, аналіз відібраних фотознімків уможливив спостереження за здатністю декодера ідентифікувати інформацію, що стосується когнітивного компонента, на основі зафіксованої на фотографії міміки, узятій ізольовано, що свідчить про внутрішню сигнальну цінність одиниць дії у процесі міміки (відчута емоція на момент фіксації), а також про те, що міміка, узята ізольовано, є процесом інтерпретації виразу обличчя.

Емоційну цінність фотознімків людей, які були змушені рятуватися від ворога, можна оцінити й без будь-якого попереднього когнітивного розроблення. Не потрібні дебати, щоб без зайвої неоднозначності зрозуміти побачені емоції.

Р. Плутчик обґрунтовує існування первинних емоцій як потрібних реакцій на інстинкт виживання тварин. Що стосується архаїчної емоційної обробки, як-от первинної реакції на небезпечний подразник, пласт сучасної наукової літератури передбачає, що цей тип поведінки буде обумовлений сенсомоторною та емоційною інтеграцією примітивних і підкіркових нейронних

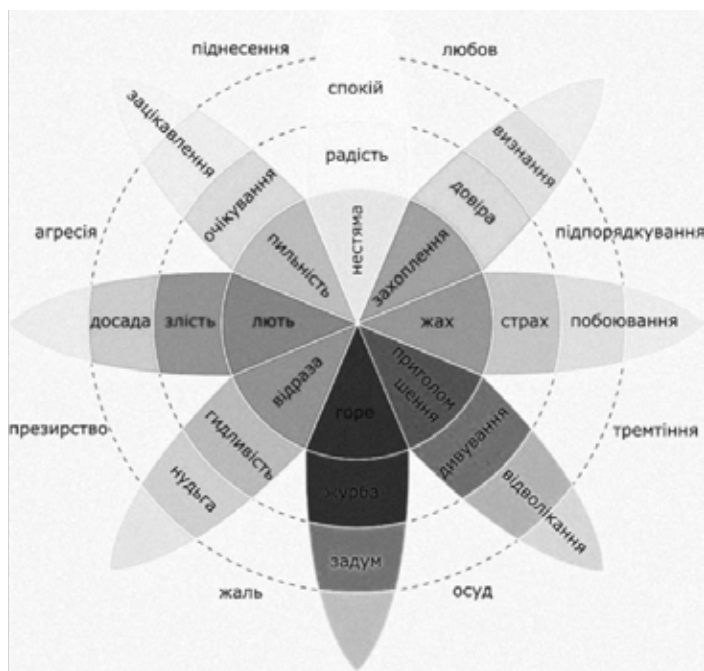

Рис. 1. Циркумплексна модель Плутчика

Джерело: <https://uk.warbletoncouncil.org/rueda-emociones-robert-plutchik-4948>

Рис. 2. Фотознімки випадкових біженців і мігрантів з України

Джерело: <https://www.reuters.com/news/archive/ukraine>

структур, наприклад мигдалини [6]. Ці процеси, очевидно, не будуть суто підкірковими, перебуваючи в постійній взаємодії зі складними кортикальними структурами, що беруть участь у когнітивній і соціальній регуляції поведінки (серед них – лобові частки). Отже, найважливіші функції зазначених емоцій мігрантів і біженців спрямовані на виживання. Стосовно семантики формули «жах → приголомшення → горе → відраза → лють», то першою реакцією є жах, проте останньою є лють. Лють як емоція породжує агресивність, почуття сили для перемоги над ворогом.

Висновки. У статті представлено різні теоретичні підходи до емоційної обробки, переосмислені в науковій перспективі. Показано зв'язки між теоретичними підходами й фотозніманням з підкресленням міждисциплінарного виміру дослідження. Поточна робота свідчить про те, що теорії емоційної оцінки скоріше, хоча й не тільки, пов'язані з асоціативними суб'єктивними ділянками, що беруть участь у розпізнаванні, оціню-

ванні й інтеграції емоційного стимулу в концептуалізації образу.

Фотографування – це розповідь історій, у яких людська психіка огорнута відчуттями, емоціями й думками, пережитими до і після процесу фіксації. Люди фотографують те, що хочуть повторно пережити, відтворити важливі моменти, які творять історію життя. Якщо говорити конкретніше, то, дивлячись на фото й відео, людина прагне знайти емоції, які почувала під час знімання.

Проте представлені фотознімки мігрантів і біженців відрізняються тим, що не вони фіксували момент власного розпаду. Зображення завжди виступає потужним тригером емоційної пам'яті. Емоційну пам'ять, відтворену на фотознімках, проаналізовано згідно з концепцією американського психолога Роберта Плутчика, який заснував теорію про природу і призначення емоцій. У загальних рисах із восьми основних первинних емоцій на зображеннях мігрантів і біженців виділено тільки жах, приголомшення, горе, відразу й лють, а вторинних емоцій немає.

Виведено формулу «емоції війни»: жах → приголомшення → горе → відраза → лють. Від страху, який є сигналом до самозбереження, до гніву, який у тваринному світі сигналізує: знищити ворога! Інакше кажучи, емоції є основоположними для відчуття самозбереження і бажання жити.

Перспективи дослідження полягають у розробленні теоретичної моделі, пов'язаної із про-

цесами сенсомоторної та емоційної інтеграції у стресових ситуаціях. А ще – у дослідженні принципів сенсомоторної інтеграції емоційних подразників – залежно від рівня нейронної еволюції та регулювання поведінки – і різноманітних емоцій, як-от страху (і, як наслідок, фобії або навіть фобії поза групою) або агресії – щодо найбільш примітивних ділянок мозку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Губеладзе І. Як з'являється паніка і чого так швидко поширюється. Інститут соціальної та політичної психології. 2020. <https://ispp.org.ua/2020/04/21/>
2. Єременко О. Філософсько-психологічні дослідження особистості : навчально-методичні рекомендації (для студентів факультету психології, політології та соціології НУ «ОЮА»). Одеса : Фенікс, 2020. 59 с. <https://hdl.handle.net/11300/13424>
3. Карамушка Л., Дзюба Т. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1(16). С. 22–33. <https://doi.org/10.31108/2.2019.1.16.2>
4. Нестеренко І. Як покращити психоемоційний стан в час невизначеності. Домашні фінанси. 2020. <https://simeinyibudzheta/familybudget/5338/>
5. Хайдукова О. Як упоратися з тривогою. *WONDER. Україна*. <https://www.wonderzine.com.ua/wonderzine/life/psychology/9187>
6. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб.; за ред. Н. Пророк. Київ, 2018. Т. 1. 208 с. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/430805.pdf>
7. Шурдук Л. Що таке депресія? *Психологічне консультування та психотерапія*. 2019. <http://uk.tutotvet.com.ua/depressiya>
8. Plutchik, Robert. *Emotions and life: Perspectives from psychology, biology, and evolution*. American Psychological Association. 2003. <https://psycnet.apa.org/record/2003-04005-000>
9. Спеціальний проєкт соціальної групи «Рейтинг». Психоемоційний стан українців на карантині. 08.04.2020. С. 11. <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/>
10. Рештакова Н. Психологічний стан населення під час пандемії COVID-19. ISSN 2411-1597. *Медсестринство*. 2020. № 3. <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/nursing/article/download/11678/11075/41638>